

A közművelődési könyvtár új koncepciója és a külföldi tapasztalatok

N.I. Túlina

A közművelődési könyvtár az emberi társadalom egyik demokratikus intézményének legdemokratikusabb válfaja. Milyen legyen, hogy megfeleljen azoknak a radikális politikai, gazdasági, kulturális változásoknak, amelyekhez a peresztrojka a következő évezred elejére elvezeti a Szovjetuniót? A válasz elsősorban a könyvtár és a társadalom kapcsolatrendszerében van.

A könyvtárat a társadalom hozta létre, ugyanakkor a könyvtár a társadalmat szolgálja. Kapcsolatuk kétoldalú, ami sajátos módon valósul meg: a könyvtár csak akkor szolgálhatja jól a társadalmat, ha a társadalom jó feltételeket biztosít számára; a társadalom viszont csak akkor kész jó feltételeket biztosítani a könyvtár számára, ha az jól kiszolgálja őt. Ezért aztán a hatékony könyvtári ellátás fő feltétele: folyamatos, egymást gazdagító dialógus fenntartása a könyvtár és a társadalom között.

Ha közművelődési könyvtáraink helyzetét ebből a szempontból vizsgáljuk, nyilvánvalóvá válik, hogy rossz helyzetük nemcsak a finanszírozás maradékelvének eredménye, amely egyébként arról tanúskodik, hogy a társadalom nem értékeli megfelelően a könyvtárakban rejlő lehetőségeket. Szerepe van ebben annak is, hogy szakmánk nem gondoskodott megfelelően a visszacsatolásról - a könyvtárak és azok között, akiknek a könyvtárak szolgáltatók.

Nem mondhatjuk, hogy erre a kérdéskörre az elmúlt években ne fordítottunk volna figyelmet. Az "a könyvtár - a társadalomnak" jelmondat ilyen vagy olyan megfogalmazásban áthatotta valamennyi dokumentumunkat, tervünket és programunkat. De a "társadalom" ebben a jelmondatban kissé elvont fogalomként jelent meg. Ugyanis a nemzeti könyvtárat leszámítva, amelyhez összefutnak az ország egész könyvtári ellátási rendszerének szálai, egyetlen könyvtár sem szolgálja a társadalom egészét. Az egyes könyvtárakat a társadalom bizonyos, konkrét képviselői használják. A könyvtár és a társadalom kapcsolata a könyvtár és a használók kapcsolatán keresztül valósul meg.

Eddig éppen ez a kapcsolat nem volt megfelelő. Tevékenységünk során hozzászoktunk, hogy a "tipikus" olvasóhoz igazodjunk, olvasói "kategóriákban" gondolkodjunk, amelyek összemoszák, nivellálják az egyes egyének érdeklődését és sajátos vonásait. A könyvtárak akciói ennek során saját előítéleteikből indulnak ki, amelyek szerint az ilyen "tipikus" olvasót valószínűleg az érdekli, és az hasznos számára, ami - bármennyire furcsa is - nem mindig esik egybe a valósággal.

Úgy tűnik, hogy annak, hogy a társadalomnak a könyvtári szolgáltatások iránti igényei teljességgel kielégíthetők legyenek, és ennek következtében a könyvtár és a társadalom közötti kapcsolat megszilárdulhasson, az az előfeltétele, hogy a közművelődési

könyvtár átváltson a tipikus olvasóról az egyénre. Ez összhangban lesz az egyén központi szerepével is, amely magának a peresztrojkanak a koncepciójában is megjelenik. Ez természetesen nem jelenti azt, hogy le kellene mondani mindenfajta általánosításról, az "olvasói kategória" fogalmáról az olvasói érdeklődés vizsgálata során. De ezek használata ne legyen öncélú, hanem egyik segédeszköze annak, hogy megérthessük az olvasó személyiségét, annak sokféleségében és összetettségében.

Hogy valósulhat meg az átállás, gyakorlatilag hogy kerüljön rá sor? E kérdés megválaszolásához jelentős segítséget adhat, ha az amerikai, angliai és más nyugat-európai könyvtárak tapasztalataihoz fordulunk.

A nyugati országokban az utóbbi 10-15 év során a közművelődési könyvtár (a "public library") koncepciója jelentős változásokon megy át, amelyek kiemelték a könyvtárat az eddiginél lényegesen bonyolultabb szerkezetű tevékenységek, következtetésként a demokratikusabb intézmények kategóriájába. (Részletesebben lásd: Túlina, N.I.: O novoj koncepcii publicnoj biblioteki. = Bibliotekoved. Bibliogr. Rub. 1989. no.)

Ezt az áttörést egyrészt azok a pénzügyi nehézségek ösztönözték, amelyeket az infláció, a könyvek és periodikumok rohamos áremelkedése váltott ki, másrészt az, hogy az olvasók elfordultak a könyvtáraktól a televíziózás és különösen a videotechnika terjedése következtében, amely utóbbi a könyvek hatalmas versenytársának bizonyult.

Nyugaton a közművelődési könyvtárak fenntartói általában a helyi hatóságok. Költségvetésüknek átlagosan 80-90%-át az adókból fedezik. Az állam zsebéből rendszerint csak különböző speciális programokat finanszíroznak. A közművelődési könyvtáraknak ezért folyamatosan bizonyítaniuk kell a helyi hatóságok és a helyi társadalom előtt hasznosságukat, demonstrálniuk kell akcióik eredményességét ahhoz, hogy biztosítani tudják maguk számára a "létminimumot", valamint, hogy valamely új cél érdekében további pénzeszegekre tegyenek szert.

A közművelődési könyvtár új koncepciójának megvalósulása a nyugati országokban azzal kezdődött, hogy gondosan tanulmányozták a helyi lakosság viszonyát a könyvtárhoz, annak okait, hogy miért elégedetlen a könyvtári szolgáltatásokkal. Ez úgy történt, hogy kérdőívekkel és interjúkkal megkérdezték a lakosságot - mind a könyvtárlátogatókat, mind a könyvtárat nem használókat. Olyan helyeken érdeklődtek, ahol a legtöbben megfordulnak: boltokban, templomokban, iskolákban, klubokban stb. A felmérés eredményei olyan tartalmasnak bizonyultak, hogy a lakossággal való kapcsolattartásnak ez a visszacsatolási mechanizmusa tartósan bekerült a legtöbb közművelődési könyvtár gyakorlatába. Mit is adott ez?

Mindenekelőtt segített kideríteni, kik azok a konkrét személyek, akiket ilyen vagy olyan szubjektív okok akadályoznak a könyvtár használatában. Ezek a nem eléggé művelt (az írástudás alacsonyabb szintjén álló) emberek voltak: a kis létszámú nemzetiségek képviselői, akiknek nyelvén a helyi könyvtár állományában nincs anyag; idősek, tartósan betegek, születésüktől testi fogyatékosok; a börtönökben büntetésüket töltők stb. Ma minden könyvtárban speciális program keretében törekednek arra, hogy ezek az emberek reális, gyakorlati lehetőséget kapjanak a könyvtárhasználatra. Különleges eszközöket szereznek be, az állományt a szükséges dokumentumokkal gyarapítják (megfelelő nyelvű irodalom, hangfelvételek, Braille-kiadványok stb.), speciális helybeni és ház-

hozzállító szolgáltatásokat nyújtanak. E programok népszerűek és eredményesek, ezért felmerül, hogy az új koncepcióban felül kell vizsgálni azt a kérdést, hogy "a könyvtár legyen mindenki számára hozzáférhető", új kritériumokkal kell azt gazdagítani. Itt emlegettetek arra, hogy a szovjet könyvtártudósok, élükön O.S. Cubaránnal, a mindenki számára való hozzáférhetőséget mint intézkedések egységes rendszerét értelmezik, beleértik e fogalomba a könyvtárhoz való hozzáférés szabályait, a könyvtár munkarendjét, állománya tartalmának feltárási formáit és módszereit is. A külföldi tapasztalatok azt sugallják, hogy a valóban demokratikus társadalomban ezt a rendszert ki kell egészíteni még egy kritériummal: a társadalom minden tagja számára biztosítani kell az egyenlő gyakorlati lehetőséget a könyvtárhasználatra, függetlenül szubjektív adottságaitól, pl. egészségi állapotától, nemzetiségi hovatartozásától, írástudásának színvonalától stb.

Érdekes megfigyelni, hogy az olvasók körének kibővülése jelentősen befolyásolta a közművelődési könyvtár hatékonyságának értékelési kritériumait. Míg korábban főként a látogatások száma alapján ítélték meg a hatékonyságot, most a figyelem az olvasóközönség jellegére összpontosul, arra, hogy milyen mértékben tükrözi az a helyi lakosság tényleges összetételét. Sőt, a bevált kérdőíves és interjúk módszert mind gyakrabban használják nemcsak a könyvtári munka hatékonysága egészének értékelésére, hanem az egyes rendezvények esetében is. Ennek következtében a mennyiségi értékelést itt is fokozatosan kiszorítja az olvasók minőségi értékítélete, s ez segít a könyvtárnak, hogy munkáját céltudatosabban, az olvasók egyéni érdekeivel és szükségleteivel pontosabb összhangban folytassa.

Ezen túlmenően, amikor a közművelődési könyvtárak az egyén érdeklődése felé fordultak, sikerült létrehozniuk még egy, meglehetősen hatékony csatornát a helyi lakossággal való kapcsolattartáshoz. Felkutatták az emberek életének egy olyan szféráját, amely eddig kívül esett a könyvtárosok látókörén. Közismert, hogy a könyvtár segíteni tud az embereknek munkájuk és társadalmi tevékenységük során, a képzésben és önképzésben, szellemi fejlődésükben és szabadidejük eltöltésében. De van még egy szféra, amely hosszú ideig elkerülte a könyvtárak figyelmét. Ez a mindennapi élet szférája, amely, mint beigazolódott, a többenél nem kevesebb segítséget igényel. Hol lehet jogi tanácsokat kapni? Hová lehet orvosi segítségért fordulni? Milyen oktatási intézményt válasszunk? Hogy töltsük el szabadnapunkat vagy a szabadságunkat? Mindezek és még sok más hasonló információ általában nagyon sokféle cég és szolgáltatás között oszlik meg. Ahhoz, hogy hozzájussunk, nem kevés energiára, időre, néha pénzre is szükség van.

A 70-es évek közepétől az amerikai közművelődési könyvtárak, majd őket követve sok más ország könyvtárai, megkezdtek tájékoztató apparátusuk új, faktografikus komponensének kialakítását, maguknál koncentrálnva ezeket az információkat. Mára a közművelődési könyvtár ún. közhasznú tájékoztató szolgáltatása a helyi társadalom szociális fejlődésének nélkülözhetetlen részévé vált, a legszélesebb körben elismerik, és érezhetően segít a könyvtárnak a lakossággal való kapcsolatok kiépítésében és megerősítésében.

A könyvtárosok elmondása szerint azok, akik egyszer eljönnek a könyvtárba valamilyen tényinformációért, igen gyakran állandó olvasókká válnak. Ezt úgy sikerül elér-

ni, hogy az adatszolgáltatás nem a könyvek mozgásától és az olvasás népszerűsítésétől elszakítva történik. A könyvtár nem mechanikusan látja el az olvasót a számára szükséges tudnivalókkal, hanem rendelkezésére bocsátja a könyvtárban meglévő információkat, segít kiválasztani közülük a legmegfelelőbbeket, és ezt a folyamatot minden esetben, ha csak lehetséges, a megfelelő irodalom ajánlásával zárja le.

Ez az első látásra szokatlan munkamódszer messzemenő következményekkel jár: a faktografikus tájékoztató apparátus létrehozása során a könyvtár elkerülhetetlenül kapcsolatba kerül a helyi oktatási, kulturális, egészségügyi, jogi stb. intézményekkel. Az ezek tevékenységéről együvé összegyűjtött információk sajátosan teljes képet adnak a helyi társadalom szociális ellátásáról, feltárják annak erős oldalait és hiányosságait, fehér foltjait, a funkciók átfedéseit stb. Sőt, ezen információk birtokában, a könyvtárnak objektíve lehetősége nyílik arra, hogy a régió szociális fejlődésének koordinációs központjává váljon, a helyi irányító szervek első számú segítőjévé és támaszává legyen.

Úgy vélem, hogy ennek a tapasztalatnak a szovjet talajba való átültetése igen gyümölcsözőnek ígérkezik. Nem kétséges, hogy az új koncepció szerint a közművelődési könyvtárnak az egyik legfontosabb helyi intézménynek kell lennie, amely igen aktívan részt vesz saját régiója (városa) szociális, politikai, gazdasági és kulturális fejlesztésében, a népképviselő szerveinek egyik fő segítője, az általuk megvalósított programok népszerűsítője. A faktografikus szolgáltatás e feladat megoldásának egyik hatékony módszere lehet.

E megközelítés természetesen kapcsolódik a könyvtárak funkciójának kérdéséhez általában és a közművelődési könyvtár funkcióihoz is. Eddig az a meghatározás dominált, hogy a közművelődési könyvtár, mint a többi könyvtárak is, három funkciót töltenek be a társadalomban - ideológiai, kulturális-közművelődési és tájékoztató funkciót, és hogy az utóbbi fejletlenebb az első kettőhöz képest. Meggyőződésem, hogy erről el kell gondolkodni. Először is, az ideológiai funkciót nem lehet egyformán kezelni a többivel, mivel az ideológiai munka a könyvtárnak nem funkciója, hanem lényege, áthatja annak egész tevékenységét; ugyanis a könyvtár dokumentumokkal dolgozik, az egyes dokumentumok pedig mindig valamilyen ideológiai töltést hordoznak. E meggyőződés helyességének bizonyítéka az amerikai közművelődési könyvtárak tevékenysége, amelyek mindig is igyekeztek az ideológia fölé és azon kívülre helyezkedni. Soha nem sikerült ezt a törekvésüket megvalósítaniuk, amiatt az egyszerű ok miatt, hogy a könyvtár elválaszthatatlan a társadalomtól, ezért nem tudja kivonni magát a társadalomban uralkodó világnézetek rendszerének hatása alól. A könyvtár tevékenységével támogathatja ezt a rendszert. Szembeszállhat vele, ahogy azt nemegyszer megkísérelték az amerikai könyvtárosok - de nem tud rajta kívülre vagy fölé helyezkedni.

Ami a kulturális-közművelődési és tájékoztató funkciókat illeti (néhány szerző, mint ismeretes, ennél még részletesebb osztályozást alkalmaz), a nyugati könyvtártudósok már régóta egyetértenek abban, hogy bármely könyvtár, köztük a közművelődési is, lényegében véve tájékoztató intézmény. Ez távolról sem jelenti azt, hogy tagadnák a könyvtár kulturális-közművelődési, oktatási, pedagógiai és egyéb szociális funkcióit. De értelmezésük szerint mindezek éppen a tájékoztatásból indulnak ki, attól elválaszthatatlanok. Úgy gondolom, hogy éppen a könyvtárak szociális szerepének e megkö-

zeltése segített elszakadni a hagyományos, évtizedek alatt kialakult gyakorlattól, azaz attól, hogy a könyvtárak figyelmüket a bibliográfiai tájékoztatásra összpontosították; és ez segített bevezetni a faktográfiai tájékoztatást a közművelődési könyvtár tevékenységei közé mint egyenrangú összetevőt. (Itt kell megjegyezni, hogy a könyvtárak és tájékoztató intézmények Nyugaton olyan sikeresen fejlődő integrációja is annak az eredménye, hogy felismerték, hogy a széles értelemben vett tájékoztató funkció a könyvtár lényegi funkciója.) Úgy vélem, hogy a problémát törvényszerűen így kell megközelíteni a társadalom informatizálásának szükségessége miatt (informatizáláson nemcsak az információtechnológiának a társadalomra gyakorolt hatását, hanem a társadalomnak hatékony információkeresésre és -használatra való képességét értve).

De a könyvtár kapcsolata a társadalommal nemcsak attól függ, mennyire felelnek meg a könyvtár erőforrásai és tevékenysége az igényeknek, hanem attól is, mennyire tájékozott azokról a társadalom. Úgy gondolom, eddig erre a körülményre nem fordítottunk megfelelő figyelmet. Itt is van mit tanulni a Nyugattól. A marketing fogalma, amely nemrég jelent meg közgazdasági szókincsünkben, már régóta szerepel a nyugati országok könyvtárügyének szakkifejezései között. Ott már rég kidolgozták a könyvtárak számára szükséges sajátos formáit és módszereit, szervezeti alapjait, a vele foglalkozó személyzet képzettségi követelményeit. Minden könyvtárban - nagyságától függően - van vagy egy speciális szervezeti egység vagy egy munkatárs, aki marketinggel foglalkozik. A könyvtárosképző főiskolák tanterveiben szerepel ilyen témájú speciális kurzus. Gyakorlati segédletek jelennek meg.

A könyvtári marketing formáinak korántsem teljes felsorolása: tájékoztatás a könyvtár tevékenységéről a helyi sajtó, televízió és rádió útján, közös tévé- és rádióműsorok szervezése, a könyvtár éves jelentéseinek és tájékoztató leveleinek terjesztése a lakosság körében, külső rendezvények; a "könyvtárbarátok körének" intézménye, amelybe a könyvtár igyekszik bevonni a legnagyobb tiszteletnek örvendő és legnépszerűbb polgárokat, akik képesek erősíteni a könyvtár jó hírét a lakosság körében, megvédeni érdekeit a uralmon lévő hatalommal szemben. A könyvtár nap mint nap, minden órában nemcsak szolgálatot a társadalomnak, hanem "felajánlja" magát, ezzel aktív visszacsatolásra szólít fel; igyekszik elhitetni a társadalommal, hogy sokra képes; szeretné elérni, hogy támogatást kapjon. A könyvtár és a társadalom kapcsolata ennek eredményeként, ahogy szükséges, kétoldalúvá válik.

Különösen fontosak a könyvtárak kapcsolatai a tömegtájékoztatási szervekkel, amelyek a marketing segítségével folytonosan bővülnek. A tapasztalatok azt mutatják, hogy e kapcsolatból mindkét fél nyer: a könyvtárnak lehetősége nyílik, hogy eljusson a szélesebb közönséghez, használhassa a lakossággal való kommunikáció befolyásosabb csatornáit. A tömegtájékoztatási eszközök pedig az együttműködés során élnek azzal a lehetőséggel, hogy a könyvtár révén kiküszöböljék a közvetlen személyes kapcsolatot a közönséggel.

Mint látjuk, a külföldi tapasztalatok itt is jó nyersanyagot adnak a jövőbeni koncepció alkotó átgondolásához.

E cikk főbb gondolatairól beszámoltam a közművelődési könyvtár fejlesztési ki látásaival foglalkozó "kerekasztal" június eleji ülésén, amelyre az Állami Lenin Könyvtárban került sor, a moszkvai és Moszkva környéki könyvtárosok soron lévő nyílt napjá-

nak programja keretében. Mindez élénk érdeklődést keltett a résztvevők körében, meggyőződtem tehát arról, hogy feltétlenül szükség van a felvetett problémák megvitatására szélesebb körben.

(Fordította: HEGYKÖZI Ilona)

« « » »

A ZSÁK MEGLELTE FOLTJÁT. 1985-ben az Ausztráliai Nemzeti Könyvtárban rábukkantak Samuel Johnson angol irodalmárnak egy 1778-ban kelt levelére; egy 1791-ben megjelent Johnsonról szóló könyv lapjai között. Sajnos, az aláírás hiányzott róla; egy valahai gyűjtő kivágta. Publikálták is a levelet. - Most egy angol antikvárius hozzájutott egy levélből kivágott Johnson-aláíráshoz; megállapította, hogy az említett levél hiányzó darabjáról van szó. Mindjárt felajánlotta megvételre a könyvtárnak, s az természetesen kapott rajta. (Nat. Libr. Of Australia ABC News, 1989. dec.)

« « » »

A SÜLT KÖNYV EGÉSZSÉGESEBB! - J. Brezner amerikai entomológus és papírkonzervátor szerint minden rovarkártevő elpusztul a könyvben, ha a (2,5-4 cm vastag) kötetet 1 percre mikrohullámú sütőben tartjuk; ez az eljárás biztosabb hatású az eddig ismerteknél. (Libr. Association Record, 1990. márc.)

« « » »

SPANYOL KÖNYVTÁRI MINERVA jelent meg a spanyol kulturális minisztérium kiadásában *Directorio de bibliotecas espanolas* címen, mely 530 oldalán 7995 könyvtár adatait közli három csoportban: az azonosítási adatokat (cím- és névadatok), a tartalom adatait (a könyvtár alapítása, típusa, a gyűjtemény jellege, minőségi és mennyiségi jellemzői) és a szolgáltatásokra vonatkozó tudnivalókat. Anyagát földrajzi - alfabetikus elrendezésben közli, bevezetőjéből tűnik ki annak reménye, hogy következő kiadása már különböző - mindenekelőtt gyűjtőköri - mutatókat is tartalmaz majd. (Revista Espanola de Documentación Científica, 12. vol. 1989. 3. no.)